

Witold Kopec

Katedra Geografii Miast i Turyzmu
Uniwersytet Łódzki
90-142 Łódź, ul. Kopcińskiego 31
tel. 42 635-46-75, fax 42 635-45-50
wickokop@wp.pl

**WIEJSKA PRZESTRZEŃ
TURYSTYCZNA
GMINY SZUDZIAŁOWO**

Zarys treści: Artykuł przedstawia efekt badań nad przestrzenią turystyczną gminy przygranicznej. Prezentacja została poprzedzona syntezą dotyczącą specyficznych uwarunkowań rozwoju turystyki we wschodniej części województwa podlaskiego. Charakter przestrzeni turystycznej dał podstawy do wydzielenia jednostek przestrzennych (rejonów turystycznych) na terenie gminy. Powierzchnie zajmowane przez typy przestrzeni turystycznej i poszczególne rejon turystyczne pozwoliły na wyciągnięcie wniosków dotyczących rozwoju przestrzeni turystycznej w tej części kraju.

Słowa kluczowe: przestrzeń turystyczna, rejon turystyczny, wiejska przestrzeń turystyczna.

Do analizy przestrzeni turystycznej obszaru gminy Szudziałowo posłużono się definicją zaproponowaną przez LISZEWSKIEGO (1995, 2002a). Według tego autora przestrzeń turystyczna jest funkcjonalnie wyróżniającą się częścią przestrzeni geograficznej rozumianej jako przestrzeń, na którą składają się elementy przyrodnicze powłoki ziemi (środowisko naturalne), trwałe efekty działalności ludzkiej w tym środowisku (środowisko gospodarcze), a także rozmieszczenie w przestrzeni zbiorowości społecznych i ich cech (środowisko społeczne) – rys. 1.

Tak wydzielone elementy przestrzeni geograficznej warunkują rozwój przestrzeni turystycznej, ich część stanowi zaś przedmiot bezpośredniego zainteresowania turysty stając się walorami turystycznymi (WARSZYŃSKA, JACKOWSKI 1979). Przyjęto za S. Liszewskim szerokie rozumienie pojęcia „turystyka” jako zjawiska dobrowolnej, czasowej zmiany miejsca stałego zamieszkania człowieka w celach wypoczynkowych, poznawczych oraz doznania przeżyć intelektualnych i emocjonalnych; cele te

**RURAL TOURISM SPACE
IN THE GMINA
OF SZUDZIAŁOWO**

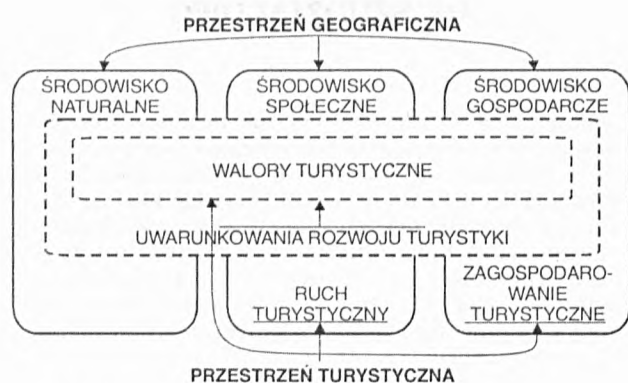
Abstract: The article presents the results of research into the tourism space of a borderland *gmina* preceded by a summary of the specific tourism development conditions in the eastern part of Podlaskie *Województwo*. The nature of the tourism space enabled the identification of spatial units (tourism zones) within the *gmina* area. The area occupied by the differing tourism subspaces and individual tourism zones allowed the author to draw conclusions regarding the development of tourism space.

Key words: tourism space, tourism zone, rural tourism space.

For the purpose of analysing the tourism space of Szudziałowo *gmina* the author used the definition proposed by LISZEWSKI (1995, 2002a) whereby tourism space is a functionally distinctive part of geographical space and understood as that which includes the natural environment, the permanent results of human activity (economic environment), as well as the social environment based on the social communities (fig. 1).

Elements of geographical space thus identified determine the development of tourism space, and some of them (tourism resources) are directly of interest to the tourist (WARSZYŃSKA & JACKOWSKI 1979). Following Liszewski's idea, the author treats tourism as a free-will temporary change of residence for recreational or educational purposes, as well as for intellectual and emotional experience. These may coexist with other

mogą współwystępować z innymi, np. zawodowymi lub dydaktycznymi, które nie są jednak dominujące (LISZEWSKI 1995). Takie potraktowanie turystyki, będącej funkcjonalnym wyróżnikiem przestrzeni turystycznej, zbliża ją pod względem zakresu pojęcia do rekreacji w rozumieniu np. DRZEWIECKIEGO (1992), który wyklucza z zakresu pojęciowego turystyki pobytowe formy wypoczynku, związane z jednorazowym przemieszczeniem docelowym. W związku z niejednoznacznością pojęcia turystyki można się spotkać z określeniami takimi, jak przestrzeń turystyczno-rekreacyjna, turystyczno-wypoczynkowa, rekreacyjna lub wypoczynkowa, o charakterze zbliżonym do zdefiniowanej przestrzeni turystycznej.

Rys. 1. Zależności występujące między przestrzenią geograficzną i przestrzenią turystyczną

1. POŁOŻENIE GMINY SZUDZIAŁOWO

Gmina Szudziałowo jest położona w północno-wschodniej części Polski, w powiecie sokólskim, w województwie podlaskim (rys. 2). Odcinek granicy gminy, ponad ośmiokilometrowej długości, jest jednocześnie fragmentem granicy państwowej z Republiką Białorusi. Najbliższe przejścia graniczne znajdują się w Kuźnicy Białostockiej (drogowe i kolejowe; 12 km od północnego krańca gminy) oraz w Bobrownikach (drogowe; 12 km od południowego krańca gminy). Miejscowość gminna Szudziałowo leży 34 km na północny wschód od miasta wojewódzkiego, Białegostoku, i 202 km od stolicy państwa, Warszawy. Dojazd na teren gminy z peryferii aglomeracji warszawskiej zabiera ok. 3 godzin. Powierzchnia gminy wynosi 301,64 km². Pod względem fizycznogeograficznym obszar ten rozciąga się na terenie dwóch mezoregionów: Wzgórz Sokólskich (73% powierzch-

purposes, e.g. professional, but they are not dominant (LISZEWSKI 1995). Such an approach to tourism as a functional marker of tourism space, makes it closer in meaning to recreation. DRZEWIECKI (1992) excludes passive forms of recreation combined with a single journey to a destination from the notion of tourism. As tourism has many faces there are terms like tourism-recreational or recreational space similar in meaning to the tourism space defined above.

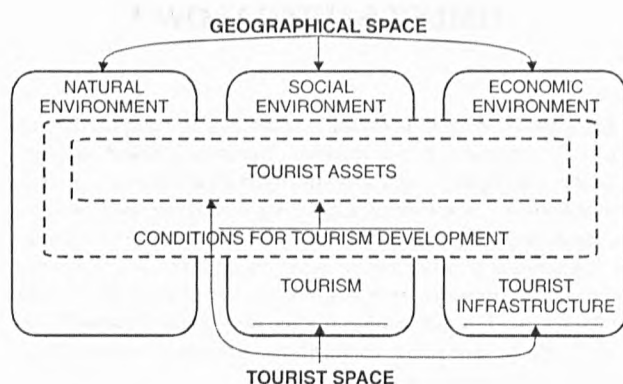

Fig. 1. The relation between geographical and tourism space

1. THE LOCATION OF SZUDZIAŁOWO GMINA

The *gmina* of Szudziałowo is situated in north-east Poland, in Sokolski Powiat, Podlaskie Województwo (fig. 2). An eight km long section of the *gmina* border is also a part of the border with Belarus. The nearest border crossing points are in Kuźnica Białostocka (road and rail; 12 km from the northern end of the *gmina*) and in Bobrowniki (road; 12 km from the southern end). Szudziałowo lies 34 km north-west of the *Województwo* capital, Białystok, and 202 km from Warsaw. The journey from the outskirts of Warsaw to the *gmina* takes about three hours. The *gmina* is 301.65 km² in size and geographically speaking covers two mesoregions: the Sokolskie Hills (73% of the *gmina* area) and a part of the Białystok

ni gminy) i Wysoczyzny Białostockiej (27% powierzchni gminy). Mezo-regiony te należą do Niziny Północnopodlaskiej, której najwyższy punkt – Góra Wojnowska (239,5 m n.p.m.) znajduje się w granicach opisywanej gminy.

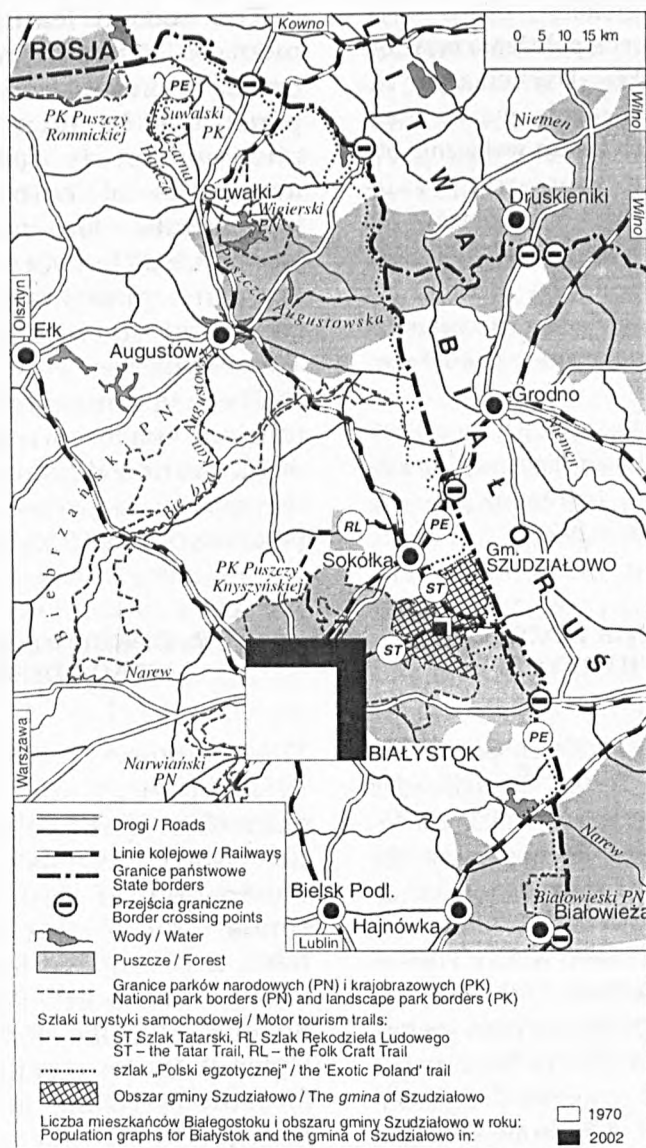
Na rozwój przestrzeni turystycznej na terenie gminy decydujący wpływ miały dwie cechy jej położenia (rys. 2): 1) położenie między północno-wschodnią częścią Puszczy Knyszyńskiej a granicą państwa; 2) usytuowanie na szlakach turystycznych przebiegających równoległe do granicy państwowej – Szlaku Tatarskim oraz szlaku „Polski egzotycznej” (w szerszym horyzoncie przestrzennym: położenie między Puszcą Białowieską a Puszcą Augustowską).

Upland (27%). These two meso-regions are higher parts of the North Podlasie Lowland whose highest point – Wojnowska (239.5 m above sea level) found within the borders of the *gmina*.

Two features determine the development of tourism space in the *gmina* (fig. 2):

1) its location between the north-eastern part of the Knyszyńska Forest and the national border;

2) its location on the tourism trails which run parallel to this border – the Tatar Trail and the ‘Exotic Poland’ Trail (between the Białowieska Forest and the Augustowska Forest).

Rys. 2. Położenie gminy Szudziałowo

Fig. 2. The location of Szudziałowo *gmina*

Pierwsza z wymienionych cech pociąga za sobą peryferyjność położenia, z dala od aglomeracji generujących ruch turystyczny, innych niż Białystok. Jedynie północny kraniec obszaru gminy znajduje się poza zasięgiem izochrony jednogodzinnego dojazdu z Białegostoku. Dominacja tego miasta w sieci osadniczej północno-wschodniej Polski ściśle powiązała rozwój przestrzeni turystycznej w regionie ze wzrostem ludnościowym Białegostoku. Kształtowanie się tej przestrzeni stanowiło reakcję na migrację z terenów wiejskich (także z terenu gminy) do stolicy województwa. Skutkiem wszystkich wymienionych uwarunkowań był rozwój ruchu turystycznego, dla którego gmina Szudziałowo jest obszarem docelowym. Chodzi mianowicie o turystykę wypoczynkową realizowaną na obszarze Puszczy Knyszyńskiej oraz we wszystkich osiedlach wiejskich w gminie.

Druga z wymienionych cech położenia przyczyniła się do powstania szlaków komunikacyjnych. Wzdłuż nich następuje penetracja gminy przez ruch turystyczny, dla którego jest to wyłącznie obszar tranzytowy. Znajduje to swój wyraz w świadomości zarówno turystów, jak i mieszkańców, dla której charakterystycznym rysem jest „zawieszenie” opisywanego terenu pomiędzy Bohonikami a Kruszyńskimi, miejscowościami z meczetami – dwiema najważniejszymi atrakcjami Szlaku Tatarskiego.

Organizacja przestrzeni turystycznej gminy odpowiada zatem modelowi dyfuzji innowacji, w którym następuje przenikanie z centrów na peryferia (HÄGERSTRAND 1953, ŁOBODA 1974).

2. UWARUNKOWANIA ROZWOJU PRZESTRZENI TURYSTYCZNEJ

Cechą wspólną dla terenów, których powierzchnia budowa geologiczna została ukształtowana podczas zlodowacenia warty, a zatem także dla Niziny Północnopodlaskiej, jest dominacja na powierzchni utworów luźnych i słabo związanych takich jak piaski, żwiry i gliny. Natomiast cechą wyróżniającą obszary wysoczyznowe Niziny Północnopodlaskiej (Wzgórza Sokólskie i Wysoczyzna Białostocka) jest świeżość rzeźby ich powierzchni, przejawiająca się w nagromadzeniu form wypukłych i wklęsłych oraz w stosunkowo dobrym zachowaniu form wypukłych. Charakterystycznym elementem krajobrazu Wzgórz Sokólskich są ługi (gwarowe: *łuh*), zarastające zbiorniki wodne wypełniające zagłębienia bezodpływowe. Obszar

The first feature means its location is peripheral, far from the conurbations which generate tourism (other than Białystok where only the northern end of the *gmina* is more than a one-hour trip). The development of tourism space in the region is tightly linked with the domination of this city (and with the increase in its population) in the settlement system of north-eastern Poland, and was a reaction to migration from rural areas (including the *gmina* area). The result was the development of tourism, for which the *gmina* of Szudziałowo is one destination, i.e. recreational tourism in Knyszyńska Forest and in the rural settlements in the *gmina*.

The second feature was the development of transport routes for which the *gmina* is only a transit area, yet tourism penetrates it along these routes. This phenomenon is reflected both in the awareness of both tourists and local inhabitants for whom the area is 'suspended' between Bohoniki and Kruszyńskimi, places with mosques and the two most important attractions of the Tatar Trail.

The organisation of the *gmina's* tourism space corresponds to the model of innovation diffusion where a flow from the centre to periphery can be observed (HÄGERSTRAND 1953, ŁOBODA 1974).

2. CONDITIONS OF TOURISM SPACE DEVELOPMENT

The common feature of those areas whose geology was formed during the glaciation of the Warta River (including the North Podlasie Lowland) is the domination of drift deposits such as sands, gravels and clays. On the other hand a distinctive feature of the upland areas of the North Podlasie Lowland (the Sokolskie Hills and the Białostocka Upland) is the recentness of the surface formations visible in the relatively well-preserved hilly hills and hollows. "*Łuh*" is a characteristic element of the Sokolskie Hills landscape, they are ponds, now overgrown, in hollows with no outflow.

gminy Szudziałowo jest położony w strefie wododziałowej, przebiega tędy dział wodny pierwszego rzędu, między dorzecziami Wisły i Niemna. Konsekwencją tego faktu jest niewielka gęstość sieci rzecznej, wynosząca $0,22 \text{ km/km}^2$. Miejskowy klimat przynależąc do podlaskiego regionu klimatycznego posiada typowe dla niego cechy, takie jak długi czas trwania lata i zimy oraz surowość tej drugiej pory. Powietrze w tej części województwa podlaskiego odznacza się niewielkim stopniem zanieczyszczenia, średnie stężenia dwutlenku siarki, tlenków azotu i pyłu są parokrotnie niższe od norm dopuszczalnych. Obszar gminy Szudziałowo posiada wysoki odsetek powierzchni lasów, które zajmują 46,1% terytorium gminy, przy średniej lesistości województwa podlaskiego niewiele wyższej od średniej krajowej i wynoszącej 29,6%. Większość lasów na terenie gminy wchodzi w skład Puszczy Knyszyńskiej, której fragment zajmuje zachodnią i południową część gminy (47% powierzchni gminy). Puszcza ta należy do cenniejszych kompleksów leśnych w Polsce ze względu na mało zmieniony układ stosunków przyrodniczych. Znalazło to swój wyraz w objęciu jej ochroną w postaci parku krajobrazowego, utworzonego w 1988 r. (drugi pod względem powierzchni park krajobrazowy w Polsce). O wyjątkowości Puszczy Knyszyńskiej w skali kraju decyduje stopień przetrwania świata zwierzęcego, z przedstawicielami gromady ssaków typowymi dla tej części Europy. Bogactwo zwierzyny i struktura własnościowa lasów (własność królewska) stały się począwszy od XVI w. podstawą rozwoju zorganizowanego myślistwa. Stosunkowa łatwość obserwacji żubrów (jedno z pięciu żyjących na wolności w Polsce stad, liczące ponad 20 osobników), a także łosi, wilka czy rysia, stanowi jeden z podstawowych turystycznych walorów poznawczych i specjalistycznych tego obszaru. Wreszcie, lasy Puszczy Knyszyńskiej wpływają modyfikująco na tutejszy klimat, kształtując warunki wilgotnościowe (większa wilgotność powietrza, większe opady atmosferyczne, mniejsze parowanie i dłuższe zaleganie pokrywy śnieżnej) oraz na strukturę wiatrów (mniejsza ich prędkość).

Cechą charakterystyczną przygranicznego obszaru województwa podlaskiego, w tym i gminy Szudziałowo, są procesy depopulacyjne. Wynikają one z występujących od lat sześćdziesiątych XX w. ruchów emigracyjnych ludności, odznaczających się wysoką selektywnością (dominacja osób do 30 roku życia, przewaga liczebna kobiet). Konsekwencją tego jest wypaczenie struktury płci w populacji ludności pozostającej, problem starokawalerstwa i wtórny wobec ubytku migracyjnego,

The *gmina* is situated in a watershed zone and is crossed by a primary watershed between the catchment areas of the Vistula and Niemen and a consequence of this is a drainage density of only 0.22 km/km^2 .

The Podlasie climatic region has such typical features as long summers and long severe winters. The air in this part of the Podlaskie Województwo is not very polluted; the average concentrations of sulphur dioxide, nitric oxides and dust are several times lower than allowed norms. Szudziałowo *gmina* is covered by large areas of forest (46.1%) though the percentage in the whole województwo is not much higher than the national average (at 29.6%). The majority belongs to the Knyszyńska Forest of which a part covers the western and southern areas of the *gmina* (47%). This forest is one of the most valuable in Poland as it has remained virtually untouched and has been protected as a landscape park since 1988 (the second largest in Poland). The exceptionality of the forest is visible in the surviving animal population including mammal species typical of this part of Europe. Their abundance and their royal ownership led to the development of organised hunting in the 16th c. and it is relatively easy today to observe bison (one of the five free herds in Poland with over 20 beasts), as well as elk, wolves or lynx. These form one of the basic educational and active tourism resources of this area. Last but not least, the Knyszyńska Forest modifies the local climate with higher humidity, more rain, less evaporation, longer periods of snow and also lower velocity winds.

A characteristic feature of the border area of Podlaskie Województwo including Szudziałowo *gmina* is its highly selective depopulation (women and those below 30 dominating) caused by emigration dating back to the 1960s. The consequences of this process are a distortion of the age structure among the remaining population with an excess of single elderly men and a fall in birth rate.

ubytek naturalny. Do następstw procesów depopulacyjnych należy opuszczanie zagród, zmiana ich funkcji z zamieszkiwania stałego na czasowe i przemiana na funkcję wypoczynkową. Efektem wymienionych procesów, jak i faktu obejmowania przez granice gminy części puszczy, jest niska gęstość zaludnienia opisywanego obszaru, niespełna 13 osób/km² (średnia dla obszarów wiejskich województwa: 25; kraju: 50 osób/km²). Do cech jakościowych miejscowej społeczności, istotnych dla rozwoju przestrzeni turystycznej, zaliczyć należy cechy charakterystyczne dla pogranicza przejściowego, położonego na obrzeżu dwóch kultur zbliżonych: polskiej i białoruskiej. Objawia się to w używaniu przez mieszkańców gminy gwary białoruskiej, w strukturze wyznaniowej – w występowaniu mniejszościowej grupy wyznawców prawosławia, a także – w wykształconej kulturze materialnej, której przejawy (dekoracyjność budownictwa drewnianego, rzeźba sakralna) wzbogacają krajobraz tego obszaru. Na terenie gminy znajdują się wsie reprezentujące typ genetyczny szeregówek, odznaczający się występowaniem zabudowy w skupiskach kontrastujących z wielkimi powierzchniami rozłogów. W osiedlach tego typu zachowało się najwięcej tradycyjnej zabudowy drewnianej. Około 30% budynków mieszkalnych na terenie gminy pochodzi sprzed 1944 r. Cechą sprzyjającą zachowaniu zabytkowych budynków i sprzętów gospodarskich jest konserwatyzm miejscowej społeczności. Podstawową funkcją gospodarczą obszaru gminy jest funkcja rolnicza, uzupełniającą – produkcja surowca drzewnego na bazie lasów państwowych. Na miejscowe środowisko gospodarcze od początków XIX w. wpływ miała peryferyjność położenia, najpierw w granicach imperium rosyjskiego, a od 1944 r. w granicach Polski. Konsekwencją tego faktu są zapóźnienia w rozwoju tego obszaru (do 1975 r. zachowały się tutaj relikty gospodarki trójpolowej z występowaniem przymusu polowego i wspólnot wioskowych).

Waloryzacji turystycznej części gminy znajdującej się w granicach Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej dokonał HALICKI (1993). Największą wartością odznaczają się walory przyrodnicze, jakie posiada obszar puszczy, zarówno z punktu widzenia wypoczynku, jak i dla turystyki poznawczej i specjalistycznej. Obiekty kulturowe z terenu gminy Szudziałowo posiadają jako walory poznawcze rangę lokalną. Natomiast duże jest ich znaczenie jako składowych miejscowego krajobrazu kulturowego.

Depopulation was followed by the abandoning of farms which then changed function from permanent homes to places of temporary recreational stay. These processes, and the fact that the *gmina* is in part forest, have resulted in a low population density of below 13/km² (the mean value for rural areas in the *województwo* is 25/km²; in the whole of Poland 50/km²). The 'qualitative' features of the local community, important for the development of tourism space, reflect the co-existing similar Polish and Belarusian cultures and are characteristic of transit borderlands. This is seen in the use of a Belarusian dialect by the *gmina* inhabitants, in their faith (there is a minority belonging to the Eastern Orthodox Church), as well as in existing material culture (decorative wooden buildings and sacred sculpture) which enhance the beauty of the landscape.

The villages in the *gmina* contrast with the vast open spaces containing clusters of traditional wooden buildings. About 30% of the residential buildings in the *gmina* pre-date 1944 and local conservatism helps to preserve historical buildings and traditional farming equipment. The basic economic function is agriculture supplemented by forestry based on state forests. From the early 19th c. the local economic environment was influenced by its peripheral location, first as part of the Russian empire and since 1944 close to the national border. As a consequence, the area is underdeveloped (until 1975 relics of the three-field system, compulsory labour and 'communal' villages could be found).

An evaluation of tourism assets in the part of the *gmina* within the Knyszyńska Forest Landscape Park was made by HALICKI (1993). The most valuable attractions were the natural forest resources both as regards recreation and educational and active tourism. Cultural sites in Szudziałowo *gmina* are of local importance as educational resources however their importance grows if they are treated as components of the local cultural landscape.

Zagospodarowanie turystyczne występujące na terenie gminy w zdecydowanej większości składa się z prywatnych domów o funkcji rekreacyjnej (35 obiektów) oraz z zagospodarowania paraturystycznego, obsługującego przede wszystkim ludność miejscową i inne, niż turystyczna, gałęzie gospodarki. Do urządzeń o ważnej funkcji turystycznej, poza „drugimi domami”, należy pole golfowe z hotelem w Lipowym Moście, trzy domki myśliwskie, odcinki znakowanych szlaków pieszych o łącznej długości 42,7 km, parkingi leśne i tablice informacyjne przy rezerwatach przyrody.

3. ROZWÓJ I OBECNY STAN PRZESTRZENI TURYSTYCZNEJ

Weześnie, bo w 1937 r. ukazał się pierwszy przewodnik turystyczny, autorstwa M. Orłowicza, wspominający o Szudziałowie. Jednak rozwój przestrzeni turystycznej na terenie gminy związany jest z powstaniem Szlaku Tatarskiego. Jest on jednym z pierwszych szlaków turystyki motorowej w Polsce. Istnieje od początku lat 70. XX w. Podejmowane skromne próby gospodarczego włączenia gminy w system tego szlaku – schronisko młodzieżowe w Ostrówku – nie utrwały się.

Również w tym czasie należy lokować początki turystyki myśliwskiej w części puszczy należącej obecnie do gminy. Najważniejszymi ośrodkami tego ruchu była Kopna Góra (1,5 km od granic gminy) oraz Sosnowik. Obecnie gospodarka łowiecka na terenie gminy odbywa się w siedmiu obwodach łowieckich. Jeden z nich – obejmujący południowo-zachodnią część gminy – jest obwodem wydzielonym, zarządzanym bezpośrednio przez Regionalną Dyрекję Lasów Państwowych i przeznaczonym m.in. dla polowań dewizowych. Myśliwi pełnili, i pełnią nadal, funkcję pionierów eksplorujących teren puszczy oraz rolę kolonizatorów turystycznych (domy letniskowe w Sosnowiku).

Podobnie jak inne innowacje, moda na turystykę na obszarach wiejskich dotarła w tę część kraju z opóźnieniem, w porównaniu np. z obszarami położonymi bliżej Warszawy. Domy letniskowe na obszarze gminy powstają począwszy od lat dwudziestych XX w.

W 1994 r. ukazało się pierwsze wydanie przewodnika *Polska egzotyczna* autorstwa Grzegorza Rąkowskiego. Oryginalna formuła opracowania oraz bogactwo treści spowodowały powstanie mody na turystykę krajoznawczą na obecnych

The tourism infrastructure consists mostly of private houses with a recreational function (35), as well as a quasi-tourism infrastructure serving above all the local population and economy. Apart from 'second homes', facilities with a strong tourism function are the golf course with a hotel in Lipowy Most, three hunting 'lodges', sections of marked walking trails (jointly 42.7 km), car parking in the forest and information boards near nature reserves.

3. THE DEVELOPMENT AND PRESENT STATE OF TOURISM SPACE

The first tourism guide mentioning Szudziałowo written by Orłowicz appeared quite early in 1937, however, the development of tourism space in the *gmina* has depended on the Tatar Trail which has existed since the 1970s and was one of the first in Poland for 'motor tourism'. The modest attempts to actively include the *gmina* in this trail (a youth hostel in Ostrówko) were not successful.

This was also a time when hunting tourism began to develop in the part of the forest which at present belongs to the *gmina*, with its main centres in Kopna Góra (1.5 km from its border) and Sosnowik. Today an economy based on hunting is found in seven hunting districts, with one covering the south-western part, a separate district administered directly by the Regional Office of State Forests and reserved for foreign hunters. Hunters have always been pioneers exploring the forest as well as tourism colonisers (e.g. summer cottages in Sosnowik). Similar to other innovations, the fashion for tourism in rural areas reached this part of Poland later than e.g. areas nearer to Warsaw. Summer cottages in the *gmina* first appeared in the 1990s.

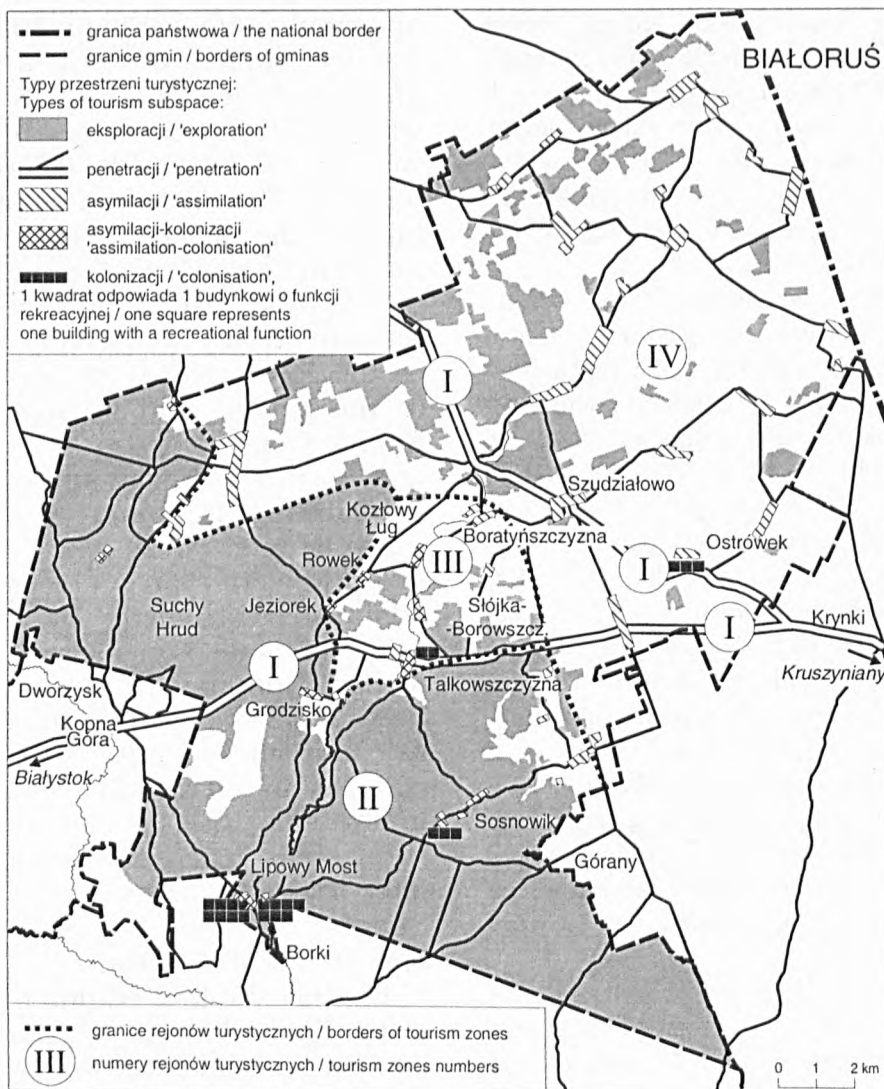
In 1994 the first edition of a guide entitled 'Exotic Poland' (*Polska Egzotyczna*) by Grzegorz Rąkowski was published. Its original form and interesting content brought about a fashion for tourism in

wschodnich „kresach” Polski. Uczestnicy tego ruchu turystycznego reprezentują inną grupę społeczną niż turyści podróżujący samochodem lub autokarem po Szlaku Tatarskim. W związku z przebiegiem szlaku „Polski egzotycznej” w trudnych warunkach terenowych, najlepiej jest go pokonywać na rowerze. Powoduje to, iż szlak przebywają głównie ludzie młodzi, odpowiadający studenckiej grupie wiekowej.

Efektym wymienionych uwarunkowań jest obecnie istniejąca przestrzeń turystyczna gminy (rys. 3). Jej analiza została dokonana na podstawie typologii autorstwa LISZEWSKIEGO (1995). W typologii tej zostało wyróżnionych pięć podprzestrzeni: eksploracji, penetracji, asymilacji, kolonizacji i urbanizacji. Typy te reprezentują określone fazy rozwoju lub zawłaszczania przestrzeni przez turystykę (LISZEWSKI 2002a). Jednak zależności występujące między nimi

the eastern borderlands of Poland. These tourists represent a different social group from those travelling by car or coach on the Tatar Trail as the 'Exotic Poland' trail follows difficult conditions and is best covered on a bike being visited mostly by young people at student age.

The results of all this are the present tourism subspaces of the *gmina* (fig. 3). Their analysis was based on the typology introduced by LISZEWSKI (1995) in which there are five subspaces: 'exploration', 'penetration', 'assimilation', 'colonisation' and 'urbanisation', representing individual phases of the development or annexation of subspace by tourism (LISZEWSKI 2002a). However, the relations between them are not based on a simple

Rys. 3. Przestrzeń turystyczna gminy Szudziałowo

Fig. 3. Tourism spaces of Szudziałowo *gmina*

nie mają charakteru prostego związku przyczynowo-skutkowego. Ruch turystyczny – wyznacznik przestrzeni turystycznej – w przestrzeniach eksploracji, penetracji i asymilacji jest trudny do zaobserwowania, a zasięgi tych typów, jeżeli rozpatrywać je z punktu widzenia doświadczeń pojedynczych turystów, mogą się nakładać.

Na podstawie przeprowadzonych obserwacji, inwentaryzacji zagospodarowania turystycznego i ankiet przeprowadzonych wśród turystów i mieszkańców opracowano mapę przestrzeni turystycznej gminy. Przy klasyfikowaniu miejsca, szlaku lub całego obszaru do danego typu przestrzeni turystycznej zwracano uwagę na intensywność ruchu turystycznego, jego charakter (typy społeczne uczestników ruchu) oraz na rodzaj zagospodarowania turystycznego.

W związku z tym, iż dążono do zbadania znaczenia poszczególnych przestrzeni turystycznych, zdecydowano się określić ich zasięgi i oszacować powierzchnie, na tyle na ile było to obiektywnie możliwe. Uzyskane wyniki zweryfikowano na podstawie danych na temat struktury użytkowania gruntów w gminie. Dla porównania przedstawiono wyniki uzyskane w podobny sposób przez WŁODARCZYKA (1999) dla krawędzi Wyżyny Łódzkiej (tab. I). Poza kryterium zajmowanej powierzchni, znaczenie poszczególnych przestrzeni można oceniać biorąc pod uwagę liczbę uczestników ruchu turystycznego, dokonywane przez nich wydatki, a także badając indywidualne doświadczenia turystów i obecność poszczególnych przestrzeni w ich świadomości (przestrzeń subiektywna).

cause-and-effect principle. Tourism, the denominator of tourism subspace, is difficult to observe in the 'exploration', 'penetration' and 'assimilation' subspaces; and their ranges may overlap if looked at from the point of view of individual tourists.

Based on observation, a cataloguing of the tourism infrastructure and questionnaires distributed among tourists and local inhabitants, a map of the tourism subspaces of the *gmina* was drawn. When classifying a site, trail or whole area as a particular type of tourism subspace, the intensity of tourism, its character (the social types of its participants) and the kind of tourism infrastructure were taken into account.

In order to examine particular tourism subspaces, their areas were estimated as precisely as possible with the results verified on the basis of information on land use in the *gmina*. For comparison results regarding the Łódź Upland obtained in a similar way by WŁODARCZYK (1999) are also presented (table I). With the exception of the 'area' criterion, it is possible to evaluate the importance of particular subspaces by considering the number of tourists, their expenditure, as well as their individual experience and awareness (subjective space).

Tabela I. Porównanie udziału procentowego typów przestrzeni turystycznej w strefie krawędziowej Wyżyny Łódzkiej i w gminie Szudziałowo

Typ przestrzeni	Krawędź Wyżyny Łódzkiej	Gmina Szudziałowo
	powierzchnia obszaru badań	
	480 km ²	301 km ²
	powierzchnia [%]	
Eksploracji	40,6	52,9
Penetracji	27,1	2,1
Asymilacji	19,0	0,7
Kolonizacji	11,0	0,1
Urbanizacji	1,1	0,0
Suma	98,8	55,8

Źródło: WŁODARCZYK 1999, badania autora.

Table I. A comparison of tourism subspaces in the boundary zone of the Łódź Upland and Szudziałowo Gmina

Type of subspace	Łódź Upland	Szudziałowo Gmina
	total area	
	480 km ²	301 km ²
	total area [%]	
'Exploration'	40.6	52.9
'Penetration'	27.1	2.1
'Assimilation'	19.0	0.7
'Colonisation'	11.0	0.1
'Urbanisation'	1.1	0.0
Total	98.8	55.8

Source: Author and WŁODARCZYK 1999.

Niemal połowa powierzchni gminy (44,2%) to przestrzeń nie użytkowana turystycznie, przestrzeń nieturystyczna. Stwierdzona na pozostałym obszarze przewaga trzech chronologicznie pierwszych typów przestrzeni turystycznej wskazuje na wczesne stadium rozwoju tej przestrzeni na terenie gminy. Jest to konsekwencją peryferyjnego jej położenia. Należy także uwzględnić różnice w charakterze przestrzeni obu porównywanych obszarów. W strefie krawędziowej Wyżyny Łódzkiej bardzo duże znaczenie ma aktywność turystyczna realizowana w ramach średniego czasu wolnego (świąt i weekendów). W gminie Szudziałowo dzieje się tak w przypadku przestrzeni asymilacji, a część przestrzeni penetracji, jak i przestrzeń kolonizacji funkcjonują przede wszystkim w sezonie letnim (długi czas wolny).

Różne typy przestrzeni mogą mieć różną wagę psychologiczną, społeczną czy ekonomiczną oraz różne obciążenie ruchem turystycznym, niezależnie od zajmowanej powierzchni. I tak na przykład, najczęściej postrzegane przez mieszkańców gminy jako części przestrzeni turystycznej są przestrzenie: penetracji turystycznej związanej ze Szlakiem Tatarskim i kolonizacji turystycznej w dolinie Słoi oraz we wsiach położonych w Puszczy Knyszyńskiej. Z kolei największe znaczenie społeczne mają przestrzenie asymilacji i kolonizacji turystycznej, ta druga ma także największe znaczenie ekonomiczne (zakup działki, inwestowanie w jej zagospodarowanie). Należy przy tym zwrócić uwagę na względnie niskie korzyści ekonomiczne, jakie osiągają mieszkańcy gminy w związku z rozwojem lokalnej przestrzeni turystycznej. Jest to konsekwencją ograniczonych nakładów inwestycyjnych na zagospodarowanie turystyczne i związanego z tym niedorozwoju usług adresowanych do osób odwiedzających ten teren. Mimo że na terenie gminy rozwija się turystyka nieformalna (oparta na infrastrukturze paraturystycznej, odznaczająca się większym urozmaicheniem, integracją z miejscową społecznością), to trudno dopatrzyć się ważnej cechy turystyki, jaką jest powiązanie z miejscową gospodarką (OPPERMANN 1993). Zapewne wynika to ze względnie niewielkiej skali rozwoju miejscowej przestrzeni turystycznej. Jedynym obiektem, który można zaliczyć do turystyki formalnej, jest „Golf park Lipowy Most”. Co charakterystyczne, ośrodek ten nie jest odizolowaną enklawą turystyczną, nie odcina się od otaczającego krajobrazu.

Nearly half the *gmina* area (44.2%) is not exploited for tourism purposes. Chronologically speaking, in the remaining areas the first three types of tourism subspace predominate suggesting an early developmental stage which is a consequence of its peripheral location. Differences between the areas in the character of tourism subspaces should also be considered. On the Łódź Upland tourism in free time (holidays and weekends) is of great importance while in Szudziałowo *gmina* this happens in the 'assimilation' subspace. A part of the 'penetration' subspace, as well as the 'colonisation' subspace, functions above all during the summer season.

The various types of subspaces may be of different psychological, social or economic significance and display different tourism content, regardless of the areas they occupy. For instance, those most frequently perceived by *gmina* inhabitants as tourism spaces are the tourism 'penetration' subspace along the Tatar Trail, and the tourism 'colonisation' subspace in the Słoja Valley and in villages in the Knyszyńska Forest. On the other hand, the tourism 'assimilation' and 'colonisation' subspaces are of the greatest social importance, the latter being also the most significant economically (purchasing a plot of land and investing in its infrastructure). It should be noted that there are relatively few benefits for *gmina* inhabitants from the development of the local tourism space, a consequence of limited investment in tourism infrastructure and underdeveloped services for visitors. Despite the fact that informal tourism is developing (based on the quasi-tourism infrastructure – though more varied and allowing integration with the local community), it is difficult to find any links with the local economy (OPPERMANN 1993). This obviously results from the relatively low development of local tourism space. The only investment which can be considered as formal tourism is Lipowy Most Golf Park. It is interesting that this is not a tourism enclave and does not stand out from the surrounding landscape.

4. REJONY TURYSTYCZNE NA TERENIE GMINY SZUDZIAŁOWO

Zasięgi poszczególnych typów przestrzeni turystycznej pozwalają na wyróżnienie obszarów – rejonów turystycznych na terenie gminy. Rejony turystyczne są tutaj rozumiane jako formacje przestrzenne niższego rzędu niż regiony, a zatem mniejsze powierzchniowo, ale odznaczające się podobnymi właściwościami, to znaczy wyróżniające się z otoczenia cechami naturalnymi lub nabytymi, swoją jednorodnością, intensywnością wewnętrznej spójności i powiązania (LISZEWSKI 2002a). Natomiast jako wystarczającą podstawę do wydzielenia rejonu turystycznego uznano samo istnienie ruchu turystycznego, bez warunku koniecznego w postaci występowania koncentracji tego ruchu.

Pierwszy rejon obejmuje pas dróg krajowych, które stanowią odcinki Szlaku Tatarskiego. Mimo że obiektywnie ta część przestrzeni penetracji wchodzi w skład przestrzeni turystycznej gminy Szudziałowo, to wykazuje ona dużą autonomię. Gmina nie jest postrzegana jako osobny obszar przez turystów podróżujących po szlaku, o czym świadczą wyniki wywiadu przeprowadzonego wśród turystów rowerowych. Fakt ten wynika z prostoliniowego przebiegu dróg, pozwalającego na szybkie przebycie siedemnastokilometrowego odcinka szlaku, braku wyeksponowanych atrakcji turystycznych znajdujących się w rejonie szlaku oraz z minimalnego zagospodarowania turystycznego (parkingi leśne, tablice informacyjne przy rezerwacie przyrody, logo parku krajobrazowego na jego granicy).

Tę część przestrzeni można określić jako typ przestrzeni transportowo-turystycznej (LISZEWSKI, BACZWAROW 1998).

Drugim rejonem turystycznym będzie część większego regionu Puszczy Knyszyńskiej. Rejon ten charakteryzuje się powierzchniową przewagą przestrzeni eksploracji (wnętrza oddziałów leśnych) stanowiącej jedną tkankę z przestrzenią penetracji (drogi dopuszczone do ruchu publicznego, szlaki turystyczne oraz dukty leśne). Poza przestrzenią turystyczną, ze względu na bardzo trudną dostępność, znajdują się mateczniki w rezerwach przyrody i zalane przez bobry łąki w sąsiedztwie Sosnowika. Przestrzeń turystyczna na tym terenie odznacza się występowaniem zróżnicowanych form ruchu turystycznego (turystyka kwalifikowana: piesza, rowerowa, konna i kajakarska – na Słoi) oraz aktywności rekreacyjnej (myślistwo,

4. TOURISM ZONES IN THE GMINA OF SZUDZIAŁOWO

The various types of tourism space allow us to identify tourism zones in the *gmina*, understood here as spatial formations secondary to regions. This means they are smaller but display similar qualities, i.e. they stand out from the surrounding area due to their natural or acquired features and they are homogenous and coherent (LISZEWSKI 2002a). The occurrence of tourism is a sufficient basis for a tourism zone not necessarily its intensity.

The first zone comprises the roads which are parts of the Tatar Trail. Despite the fact that, objectively speaking, this part of 'penetration' subspace is included in the tourism space of the *gmina*, it shows considerable autonomy. The roads are straight, which allows tourists to cover a 17 km section quickly and the *gmina* is not perceived as a separate area, demonstrated by a survey carried out among cycling tourists. The nearby tourism attractions are not widely advertised, and there is a minimum of tourism infrastructure (forest parking, information boards at the nature reserve and the logo of the landscape park at its border). This part of tourism space can be defined as a transport and tourism type (LISZEWSKI & BACZWAROW 1998).

The second zone is a part of the larger region of the Knyszyńska Forest. In this zone 'exploration' subspace dominates (the interior of the forest) merging with 'penetration' subspace (roads for public use, tourism trails and forest paths). The forest in the nature reserves and the meadows flooded by beavers near Sosnowik are outside tourism space due to their inaccessibility. Tourism space in this area displays varied forms of tourism (active tourism: walking, cycling, horse-riding, kayaking on the Słoja River, hunting and golf at Lipowy Most). In the Knyszyńska Forest the tourism function is subordinate to the forest economy and the conservation function, and the part west of the Słoja Valley has been suggested as a future national park.

golf – Lipowy Most). Na obszarze Puszczy Knyszyńskiej funkcja turystyczna jest podporządkowana funkcji gospodarki leśnej oraz funkcji ochronnej. Fragment puszczy na zachód od doliny Słoi stanowi proponowany przez naukowców obszar przyszłego parku narodowego.

Trzecim rejonem turystycznym jest dolina Słoi, między Nowinką a Trzcianem Nowym i Grodziskiem. Rejon ten obejmuje wsie położone w samej dolinie oraz występujące w jej sąsiedztwie osiedla na skraju puszczy (Jeziorek i Rowek). Jest to najmniejszy z wyróżnionych rejonów turystycznych. Charakteryzuje się współwystępowaniem rozwiniętej – na podstawie zastanej struktury osadniczej – funkcji turystycznej i gospodarki rolnej. O rozwoju turystyki w rejonie doliny Słoi zdecydowało sąsiedztwo cieku, jednego z nielicznych w rzadkiej sieci rzecznej Wzgórz Sokólskich, wolne działki siedliskowe we wsiach oraz krajobraz polno-leśny, w połączeniu z bliskością Puszczy Knyszyńskiej. W ten sposób kształtujący się węzłowo-pasmowy układ turystyki wypełnia klin osadniczy, który powstał na skraju puszczy w XVIII–XIX w.

Ostatni z wydzielonych rejonów turystycznych obejmuje północną, północno-wschodnią i wschodnią część gminy. Odznacza się on współwystępowaniem funkcji turystycznej, która jest podporządkowana funkcji rolniczej. Penetracja na tym obszarze ogranicza się do siatki dróg polnych. Eksplorowane i penetrowane są położone w rozproszeniu lasy. Intensywnie użytkowane turystycznie są tereny siedlisk, na których odbywa się wypoczynek rodzin i znajomych mieszkańców wsi. Zdarzają się przypadki zmiany sposobu użytkowania działki siedliskowej, z rolniczego na letniskowo-turystyczny. W przypadku tej części przestrzeni turystycznej gminy można mówić o rudymenarnych formach rekreacji i turystyki (LISZEWSKI, BACZWAROW 1998).

Charakterystykę przestrzeni turystycznej gminy należy uzupełnić o wymienienie specyficznych cech poszczególnych podprzestrzeni. Przestrzeń asymilacji – kolonizacji turystycznej została wyróżniona ze względu na przenikanie się nowo powstającego osadnictwa turystycznego i osadnictwa podporządkowanego funkcji rolniczej. Cechą charakterystyczną przestrzeni asymilacji turystycznej jest przemieszanie funkcji turystycznej z funkcją stałego zamieszkania i funkcją rolniczą. Znajduje to swój wyraz w fizjonomii osiedli na terenie gminy, bowiem w wielu przypadkach trudno jest rozstrzygnąć, bez dokładnego rozpatrywania przypadku każdej działki, czy funkcja turystyczna jest je-

The third zone is the Słoja Valley between Nowinka, Trzciano Nowe and Grodzisko. This comprises the villages in the valley itself and the settlements situated at the edge of the forest nearby (Jeziorek and Rowek). It is the smallest of the tourism zones identified with an agricultural economy and a tourism function based on the already existing settlement system. The development of tourism here is based on one of the few rivers in the Sokolskie Hills, available plots in the villages, the field and forest landscape and the closeness of the Knyszyńska Forest. In this way the gap between settlements which appeared on the forest edge in the 18th–19th c. is being filled by tourism.

The fourth comprises the northern, north-eastern and eastern parts of the *gmina* where tourism and agricultural functions coexist (the former dependent on the latter). 'Penetration' subspace is limited to the system of field paths while the scattered forests contain both 'exploration' and 'penetration' subspace. The settlement areas where the families and friends of local inhabitants come for holidays are intensively exploited in the tourism sense of the word, and there are cases of a change of use of from an agricultural function to a holiday and recreational one. This part of tourism space can be considered a rudimentary form of recreation and tourism (LISZEWSKI & BACZWAROW 1998).

This description of the *gmina's* tourism subspaces should be supplemented with that of specific subspaces. Tourism 'assimilation-colonisation' subspace was identified where new tourism settlement merges with agricultural settlement. A characteristic feature of the tourism 'assimilation' subspace is the mixture of the tourism function with residential and agricultural functions. This mixture is reflected in the form of the settlements as in many cases it is difficult to say straight away whether the tourism function is the only one, the predominant one or one of several. The 'assimilation' subspace (and the 'assimilation-colonisation' subspace) is a type of tourism subspace not subject

dyna, dominującą czy współwystępującą. Przestrzeń asymilacji (i asymilacji – kolonizacji) jest tym typem przestrzeni turystycznej, który nie podporządkowuje się sezonowości ruchu turystycznego. Odwiedziny rodzin i znajomych odbywają się w cyklu cotygodniowym (a niekiedy częściej), choć w wakacje rekreacja i turystyka w tej części przestrzeni są realizowane w dłuższym wymiarze czasowym.

Należy stwierdzić duże, w stosunku do skali ruchu turystycznego, urozmaicenie przestrzeni turystycznej gminy pod względem społecznym (uczestnicy ruchu) i pod względem fizjonomicznym (kształtujące się osadnictwo turystyczne). Role węzłów (rdzeni) rekreacyjno-turystycznych odgrywają istniejące jednostki osadnicze, z Lipowym Mostem na czele, gdzie turystyka jest funkcją dominującą. Miejscowość ta jest rdzeniem działalności rekreacyjno-turystycznej na terenie gminy. Najślabiej funkcja turystyczna zaznacza się w jednostkach osadniczych zaliczonych do czwartego rejonu. O polu oddziaływania grawitacyjnego między ośrodkami można mówić w przypadku rejonu doliny Słoi (rejon trzeci). Powiązania, jakie występują między tutejszymi węzłami rekreacyjno-turystycznymi (jednostkami osadniczymi) wykazują tendencję do tworzenia koncentracji węzłowo-pasmowej (PIROŹNIK 1986, LISZEWSKI, BACZWAROW 1998).

Przestrzeń turystyczna w gminie Szudziałowo znajduje się w początkowym stadium jej rozwoju, wciąż postępuje eksploracja, jednostki osadnicze są na etapie wkraczania w rozwój turystyczny (BUTLER 1980). Nie można wykluczyć, iż Lipowy Most już stoi u progu dynamicznego rozwoju. Obecnie jednak, na przeważającej części powierzchni gminy (ponad 92% powierzchni) dominuje funkcja produkcji rolnej lub leśnej.

Przyjęcie przez autora szerokiej definicji turystyki oraz typologii przestrzeni turystycznej według koncepcji S. Liszewskiego uwidoczniło rozbieżności interpretacyjne, wymagające w przyszłości rozstrzygnięcia. Odnosi się to do prób zastosowania typologii podejmowanych przez samego autora koncepcji (LISZEWSKI 1999, 2002b) oraz przez WŁODARCZYKA (1999) i KAROLCZAK (2002). Różnice te to wykluczanie szlaków tranzytowych z rzeczywistej przestrzeni turystycznej (zaliczenie ich przez M. Karolczak do potencjalnej przestrzeni turystycznej) lub też, przeciwnie, szerokie potraktowanie pasm komunikacyjnych z przyległościami jako części przestrzeni penetracji turystycznej (B. Włodarczyk). M. Karolczak zawężyła zasięg podprzestrzeni penetracji, zaliczając szlaki „spontanicznych” wycieczek i wędrówek do podprzestrzeni eksploracji.

to seasonality. Families and friends of local inhabitants visit every week (sometimes more frequently), although lasting longer during holidays.

It must be concluded that there is a wide variety of tourism spaces, in the social (tourisms) and physiognomic (emerging tourism settlement system) sense, in relation to the intensity of tourism. The role of recreational-tourism nodes is played by existing settlements like Lipowy Most where tourism is the predominant function and it is the centre of tourism and recreational activity in the *gmina*. The tourism function is weakest in the settlements belonging to the fourth tourism zone identified above. Links between local recreational-tourism nodes (settlements) show a tendency towards ribbon development (PIROŹNIK 1986, LISZEWSKI & BACZWAROW 1998).

The tourism space in Szudziałowo *gmina* is at an early stage of development with 'exploration' progressing and settlements are still at the stage of being drawn into tourism development (BUTLER 1980). It is possible that Lipowy Most is already at the threshold of dynamic development. However, the dominating functions in the major part of the *gmina* (over 92%) is either agriculture or forestry.

The author has used a wide-ranging definition of tourism and Liszewski's typology of tourism subspaces and this has uncovered certain interpretative discrepancies which require future resolution, and include Liszewski's own attempts to use the typology (LISZEWSKI 1999, 2002b) as well as by WŁODARCZYK (1999) and KAROLCZAK (2002). Transit routes are either excluded from actual tourism space (Karolczak includes them in potential tourism space) or on the contrary they are treated with adjacent areas as part of tourism 'penetration' subspace (Włodarczyk). Karolczak narrowed down the range of 'penetration' subspace by including the routes of 'spontaneous' trips in 'exploration' subspace. On the other hand Włodarczyk and the author of this article identified areas of family recreation in the countryside and included them in the 'assimilation' subspace.

Z kolei B. Włodarczyk, jak i autor w przypadku gminy Szudziałowo, wyróżnił tereny wypoczynku rodzinnego odbywanego we wsiach i włączył je do podprzestrzeni asymilacji.

5. PRZESTRZEŃ TURYSTYCZNA GMINY SZUDZIAŁOWO NA TLE PRZESTRZENI WSCHODNIEJ BIAŁOSTOCZYZNY

Wymienione uwarunkowania rozwoju turystyki i obecny stan przestrzeni turystycznej upodabniają gminę Szudziałowo do obszaru przygranicznego województwa podlaskiego, między Puszcą Białowieską na południu a doliną górnej Biebrzy i Puszcą Augustowską na północy. Obszar ten odznacza się specyficznymi walorami kulturowymi, charakterystycznymi dla pogranicza kultury polskiej i białoruskiej, wyznania katolickiego i prawosławnego. Przestrzeń turystyczna na terenie gminy Szudziałowo nie tworzy zamkniętego ani spójnego systemu, gdyż części tej przestrzeni (na terenie Puszczy Knyszyńskiej) są powiązane z węzłami rekreacyjno-turystycznymi położonymi poza granicami gminy: Kopną Górą, Borkami, wsiami okolic Góran. Z kolei Lipowy Most oddziałuje na przestrzeń turystyczną w sąsiedniej gminie Gródek. Potrzeba współdziałania z sześcioma innymi gminami tworzącymi ten system znalazła wyraz w uczestniczeniu gminy Szudziałowo w powstałym w 1999 r. Związku Gmin Puszczy Knyszyńskiej Dorzecza Rzeki Supraśl.

Istniejące na obszarze województwa podlaskiego, na południe od Pojezierza Suwalskiego i Puszczy Augustowskiej, formy koncentracji ruchu i zagospodarowania turystycznego nie pozwalają na wydzielenie tutaj w pełni wykształconego regionu turystycznego. Obszary te znajdują się „w cieniu” pobliskich terenów pojeziernych, leżących na północ od Kotliny Biebrzańskiej. Niemniej, w przypadku Puszczy Knyszyńskiej można mówić o kształtowaniu się regionu węzłowego, łączącego w sobie cechy charakterystyczne dla terenów chronionych i rejonów rekreacyjnych według koncepcji *continuum* przestrzenno-funkcjonalnego autorstwa DRZEWIECKIEGO (1992). Wielkość ruchu turystycznego w Parku Krajobrazowym Puszczy Knyszyńskiej, dla lat 1988–1991 HALICKI (1993) oszacował na niespełna 100 tys. osób rocznie. Pod względem liczby uczestników przeważa ruch świąteczny oraz codzienny.

Nie należy się spodziewać wystąpienia w najbliższym czasie koncentracji ruchu i zagospodarowania turystycznego wzdłuż granicy państwowej.

5. TOURISM SPACE IN SZUDZIAŁOWO GMINA IN RELATION TO THE EASTERN PART OF THE BIAŁYSTOK REGION

The conditions for the development of tourism mentioned above, and the present state of tourism space, make Szudziałowo *gmina* similar to other border areas of the Podlaskie *Województwo* between the Białowieska Forest in the south, and the Upper Biebrza Valley and the Augustowska Forest in the north. The area displays particular cultural resources typical of both Polish and Belarusian cultures, and Catholic and Eastern Orthodox faiths. The tourism space in Szudziałowo *gmina* is not a closed coherent system as parts in the Knyszyńska Forest are linked to recreational and tourism nodes outside the *gmina*: Kopna Góra, Borki, and the villages around Góran. Lipowy Most affects the tourism space in the neighbouring *gmina* of Gródek. The need to cooperate with the six other *gminas* making up this system is reflected in the participation of Szudziałowo *gmina* in the 'Knyszyńska Forest of Supraśl Valley *Gmina* Association', established in 1999.

The forms of tourism traffic and infrastructure in the Podlaskie *Województwo*, south of the Suwalski Lake District and Augustowska Forest, do not allow the tourism region to fully develop, and they are 'overshadowed' by the nearby lake district north of the Biebrza Valley. However, in the case of Knyszyńska Forest, the emergence of a nodal region can be considered combining the values of protected land with those of recreational zones, according to the spatial-functional continuum of DRZEWIECKI (1992). HALICKI (1993) estimated tourism in the Knyszyńska Forest Landscape Park for 1988–1991 to be nearly 100,000 a year. As far as the number of visits is concerned weekend and 'one-day' tourism dominate.

Tourism and a tourism infrastructure should not be expected to develop along the state border in the near future. There are no more than 10,000 tourist visits in Bohoniki and Kruszyniany

Wielkość ruchu turystycznego w Bohonikach i Krużynianach nie przekracza 10 tys. osób rocznie. Penetracja turystyczna w tym pasie odbywałaby się zapewne na większą skalę, gdyby nie brak ciągłego szlaku drogowego, równoległego do granicy. Zresztą ruch przygraniczny rozwija się w sposób żywiołowy, niezależnie od tego rodzaju przeszkód, na co przykładem jest ruch między przejściami granicznymi w Kuźnicy Białostockiej i w Bobrownikach. Mamy tutaj do czynienia z ciekawym przypadkiem obszaru o ruchu turystycznym upodabniającym go do regionu węzłowo-pasmowego.

Tereny przygraniczne wschodniej części województwa podlaskiego zostały zaliczone przez DRZEWIECKIEGO (1992) do obszarów posiadających od czterech do sześciu cech korzystnych dla rekreacji, spośród siedmiu możliwych. Jako takie, tereny te zostały zaliczone do wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej, umiejscowionej w koncepcji *continuum* przestrzenno-funkcjonalnego między miejską przestrzenią rekreacyjną a rejonem rekreacyjnym.

Odniesienie stanu zbadanego na poziomie gminy do koncepcji teoretycznej wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej (DRZEWIECKI 1992) zwraca uwagę na problematyczność użycia tej koncepcji. Dzieje się tak dlatego, iż nawet na poziomie niewielkiej jednostki terytorialnej, jaką jest gmina, uwidaczniają się różnice w zagospodarowaniu terenu i funkcjach społeczno-gospodarczych przestrzeni. W związku z tym wątpliwości budzi klasyfikowanie na podstawie wymiernych wskaźników całej gminy do konkretnego typu. Nawet na terenach przygranicznych wschodniej części województwa podlaskiego, które na tle całej Polski wyróżniają się harmonijnym krajobrazem kulturowym, występują (jak ma to miejsce w gminach Szudziałowo i Krynki) nowoczesne gospodarstwa wielkoobszarowe, wielkopowierzchniowe działki gruntów ornych z prostoliniową, rzadką siecią dróg polnych oraz osiedla budownictwa wielorodzinnego, degradujące krajobraz i stanowiące zagrożenie dla środowiska. Szczegółowa delimitacja wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej na terenie gminy Szudziałowo ograniczyłaby zasięg tej przestrzeni do drugiego rejonu turystycznego i trzeciego rejonu turystycznego, poza południową jego częścią (gospodarstwa wielkoobszarowe).

Reasumując, w skali gminy możemy mówić o realnie istniejącej przestrzeni turystycznej, wyodrębniającej się pod względem funkcjonalnym. Dominacja gospodarki rolnej i leśnej w strukturze wykorzystania terenu oraz dominacja gospodarki rolnej, jeśli chodzi o strukturę zatrudnienia, uprawnia do zaliczenia tutejszej przestrzeni turystycznej do jej od-

a year. Tourism 'penetration' in this area would probably be on a greater scale if there was an unbroken road parallel to the border. However border tourism traffic is unpredictable regardless of this sort of obstacle, illustrated by the traffic between the border crossings in Kuźnica Białostocka and Bobrowniki.

The border territories of the eastern part of the Podlaskie Województwo were included by DRZEWIECKI (1992) in those areas displaying from four to six out of seven possible characteristics conducive to recreation. As such, they have been included in rural recreational space, placed between urban recreational subspace and a recreational zone, according to the spatial-functional *continuum*.

Considering a *gmina* in relation to the theoretical concept of rural recreational space (DRZEWIECKI 1992) raises awareness of the problems with the application of this concept. This is because even in a small territorial unit (a *gmina*) it is easy to notice the internal variations in infrastructure and socio-economic functions. Therefore, classifying a whole *gmina* as a given type on the basis of measurable indicators raises doubts. Even in the border territories of the eastern part of the Podlaskie Województwo which display a harmonious cultural landscape, there are (e.g. in the *gminas* of Szudziałowo and Krynki) huge modern farms, large arable fields divided by a regular network of lanes, and estates of 'multi-family' houses which degrade the landscape and endanger the natural environment. A detailed delimitation of the rural recreational space in the *gmina* of Szudziałowo would limit its range to the second and third tourism zones, apart from the southern part with its large farms.

To sum up, the actual tourism space in the *gmina* can be considered separately from its functional space. The domination of agriculture and forestry in the land use structure, as well as the domination of agriculture as far as employment is concerned, allows local tourism space to be classified as rural tourism space. The

miany, będącej wiejską przestrzenią turystyczną. Odnacza się ona występowaniem specyficznych walorów przyrodniczych i antropogenicznych, na podstawie których następuje rozwój turystyki w gminie, jak i w całej wschodniej, przygranicznej części województwa podlaskiego.

gmina has specific natural and anthropogenic resources which enhance the development of tourism in the whole eastern border part of the Podlaskie Województwo.

BIBLIOGRAFIA – BIBLIOGRAPHY

- BUTLER R. W., 1980, *The Concept of a Tourism Area Cycle Evolution: Implications for Managment of Resources*, „Canadian Geographer”, no. 24.
- DRZEWIECKI M., 1992, *Wiejska przestrzeń rekreacyjna*, Warszawa.
- HÄGERSTRAND T., 1953, *Spatial Diffusion as an Innovation Process*, Lund.
- HALICKI S., 1993, *Uwarunkowania rozwoju turystyki w Parku Krajobrazowym Puszczy Knyszyńskiej*, „Białostoczczyzna”, nr 3.
- KAROLCZAK M., 2002, *Przestrzeń turystyczno-wypoczynkowa Roztocza*, „Turizm”, t. 12, z. 12.
- LISZEWSKI S., 1995, *Przestrzeń turystyczna*, „Turizm”, t. 5, z. 2.
- LISZEWSKI S., 1999, *Przestrzeń turystyczna miasta (przykład Łodzi)*, „Turizm”, t. 9, z. 1.
- LISZEWSKI S., 2002a, *Przestrzeń turystyczna i osadnictwo turystyczne*, [w:] G. Golembki (red.), *Kompendium wiedzy o turystyce*, Warszawa.
- LISZEWSKI S., 2002b, *Przestrzeń turystyczna*, [w:] *Atlas Łodzi*, Łódź.
- LISZEWSKI S., BACZWAROW M., 1998, *Istota i właściwości przestrzeni rekreacyjno-turystycznej*, „Turizm”, t. 8, z. 1.
- ŁOBODA J., 1974, *Niektóre geograficzne problemy dyfuzji innowacji*, „Przegląd Geograficzny”, z. 2.
- OPPERMANN M., 1993, *Tourism Space in Developing Countries*, „Annals of Tourism Research”, vol. 20, no. 3.
- PIROŻNIK I. I., 1986, *Osnovy geografii turizma i ekskursjonogo obslužiwania*, Minsk.
- WARSZYŃSKA J., JACKOWSKI A., 1979, *Podstawy geografii turystyki*, Warszawa.
- WŁODARCZYK B., 1999, *Przemiany form aktywności turystycznej. Przykład krawędzi Wyżyny Łódzkiej*, Łódź.